

: રૂપરેખા :

- 2.0 ઉદ્દેશો
- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 આર્થિક વિકાસની દૃષ્ટિએ વિશ્વનાં દેશોનું વર્ગીકરણ
 - 2.2.1 પ્રથમ વિશ્વના દેશો
 - 2.2.2 બીજા વિશ્વના દેશો
 - 2.2.3 ત્રીજા વિશ્વના દેશો
 - 2.2.4 ચોથા વિશ્વના દેશો
- 2.3 વિકાસશીલ અર્થતંત્ર તરીકે ભારતીય અર્થતંત્રનાં લક્ષણો
 - 2.3.1 વસ્તીવધારો
 - 2.3.2 શિક્ષણનું અસમાન પ્રમાણ
 - 2.3.3 બેકારી
 - 2.3.4 ખેત પધ્ધતિનું રૂપાંતર
 - 2.3.5 આર્થિક નીતિઓમાં બદલાવ
 - 2.3.6 ઉત્પાદન પધ્ધતિઓમાં બદલાવ
 - 2.3.7 આયાત અવેજીકરણ
 - 2.3.8 કરચોરી અને કાળુનાંણુ
 - 2.3.9 વિદેશી દેવાની જરૂરિયાત
- તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 2.4 સારાંશ
- 2.5 કેટલાક ચાવીરૂપ શબ્દો
- 2.6 કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો
- 2.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોનાં જવાબો

2.0 ઉદ્દેશો:

- આર્થિક વિકાસની દ્રષ્ટિએ વિશ્વનાં દેશોનું વર્ગીકરણ સમજવું.
- વિકસિત, અલ્પવિકસિત અને વિકાસશીલ અર્થતંત્રના ખ્યાલની સમજૂતી મેળવવી.
- વિકાસશીલ અર્થતંત્ર તરીકે ભારતીય અર્થતંત્રની સમજણ મેળવવી.

2.1 પ્રસ્તાવના:

ઈ.સ. 1939 થી 1945 સુધી ચાલેલા દ્વિતીય વિશ્વ યુધ્ધ પછી દુનિયાના દેશોની આર્થિક પરિસ્થિતિ, તેઓની અનુકૂળતાઓ, પ્રતિકૂળતાઓ અને તેઓની સમસ્યાઓને નજર સમક્ષ રાખીને વિશ્વનાં દેશોને વિકાસની દૃષ્ટિએ અભ્યાસના હેતુસર વિભાજિત કરવાનાં પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા. તેઓના તલસ્પર્શી અભ્યાસનાં પરિપાક રૂપે વિશ્વનાં દેશોને બે વિભાગમાં વહેચી શકાય. વિકસિત દેશો અને અલ્પવિકસિત

દેશો. અલ્પવિકસિત દેશોમાંથી કેટલાક દેશોમાં વિકાસ માટે જરૂરી એવી ગર્ભિત શક્તિઓઓ બહાર આવવા લાગી તેમ તેમ વિકાસશીલ દેશો નામની એક નવી કેટેગરી નજર સમક્ષ આવવા લાગી.

2.2 આર્થિક વિકાસની દ્રષ્ટીએ વિશ્વનાં દેશોનું વર્ગીકરણ

અર્થતંત્રનાં સ્વરૂપના આધારે દુનિયાના દેશોને ચાર વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે. તેથી તેને ચતુર્વર્ગીય વર્ગીકરણ પણ કહે છે.

2.2.1 પ્રથમ વિશ્વના દેશો :

એવા દેશો કે જે મૂડીવાદી અને બજાર આધારિત અર્થતંત્ર ધરાવે છે. તેમની માથાદીઠ આવક ઘણી ઊંચી છે, લોકોનું જીવન ધોરણ ઉચ્ચ કક્ષાનું હોય છે. તેમાં વિકસિત દેશોનો સમાવેશ થાય છે. જેમ કે, યુ. એસ. એ., યુ. કે., જાપાન વગેરે.

2.2.2 બીજા વિશ્વના દેશો:

એવા દેશો કે જે સામ્યવાદી છે અને બિનબજાર અર્થતંત્ર ધરાવે છે. જો કે બજાર આધારિત અર્થતંત્રના કેટલાક અંશો જોવા મળે છે. આ દેશોના લોકોનું જીવન ધોરણ પણ ઊંચું જોવા મળે છે. જો કે તે મૂડીવાદી દેશો જેટલું ઉચ્ચ કક્ષાનું નથી હોતું. આ દેશોનો સમાવેશ પણ વિકસિત દેશોમાં થઈ શકે. આ રીતે જોતાં એકોસ્લોવેકિયા, યુગોસ્લાવિયા વગેરે દેશો બીજાવિશ્વના દેશોગણાય.

2.2.3 ત્રીજા વિશ્વના દેશો:

એવા દેશો કે જેમની માથાદીઠ આવક વિકસિત દેશોની તુલનામાં ઘણી નીચી જોવા મળે છે. લોકોનું જીવન ધોરણ વિકસિત દેશોના લોકોના જીવનધોરણ કરતાં નીચું જણાય છે. તેમાં ગરીબીનું પ્રમાણ વધુ હોય છે. આ દેશોને અલ્પવિકસિત કહી શકાય. જેમ કે, ભારત, એશિયાના અન્ય દેશો (જાપાન સિવાય), આફ્રિકા તથા લેટિન અમેરિકાના દેશો.

2.2.4 ચોથા વિશ્વના દેશો:

એવા દેશો કે જેમની માથાદીઠ આવક સૌથી નીચી જણાય છે. ત્યાંના લોકોનું જીવનધોરણ અન્ય દેશોની તુલનામાં સૌથી નીચું જણાય છે તેમાં ગરીબીનું પ્રમાણ ઘણું વધુ હોય છે. આ દેશો આર્થિક રીતે પછાત જણાય છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં નેપાળ, બાંગ્લાદેશ, ઈથોપિયા, ચાડ વગેરે દેશોને ચોથા વિશ્વના દેશો ગણી શકાય.

2.3 વિકાસશીલ અર્થતંત્ર તરીકે ભારતીય અર્થતંત્રનાં લક્ષણો

ભારત એ મિશ્ર અર્થતંત્ર ધરાવતો વિશ્વનો સૌથી મોટું લેખિત બંધારણ ધરાવતો એશિયા ખંડમાં આવેલો દેશ છે. ભારતનાં લોકોનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે. દેશની 60 ટકાથી વધારે વસ્તીખેતી અને તેને સંલગ્ન પ્રવૃત્તિઓ સાથે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સંકળાએલી છે. ભારત પોતાનાં વિશિષ્ટ આર્થિક, સાંસ્કૃતિક, ધાર્મિક અને સામાજિક વારસાને લઈને દુનિયાના દેશો કરતા સહેજ અલગ તરી આવે છે. એક વિકસતા જતા દેશ તરીકે ભારતીય અર્થતંત્રનાં લક્ષણોને નીચે મુજબ રજૂ કરી શકાય.

2.3.1 વસ્તીવધારો

ભારત એ વિશ્વમાં સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતા ચીન પછી બીજા નંબરનો દેશ છે. 2011 માં ભારતની વસ્તી 121 કરોડની થવા પામી છે. વસ્તીવધારા માટે મુખ્ય કારણ જન્મદરનું ઉંચું પ્રમાણ અને મૃત્યુદરનું નીચું પ્રમાણ જવાબદાર છે. વિકાસની રાહમાં ભારતમાં આરોગ્ય સેવાઓનો ખુબજ વિકાસ થવા પામ્યો છે. સાથે સાથે અસાધ્ય રોગો ઉપર કાબુ મેળવી શકાયો છે. લોકોનું સામાન્ય જીવનધોરણ ઉંચું જવાથી તેઓની શારિરીક ક્ષમતાઓમાં વધારો થવા પામ્યો છે. વાહન વ્યવહારની સુવિધામાં વધારો થવાથી તબીબી સારવાર ની પ્રાપ્યતા ઝડપી બની છે. આરોગ્ય કેન્દ્રોને આધુનિક સુવિધાઓથી સજ્જ કરવામાં આવ્યા છે. આ બધા કારણોસર ભારતમાં મૃત્યુદરમાં ઘટાડો થતો હોય તેવું જોવા મળ્યું છે. બીજી તરફ જન્મદરમાં અપેક્ષિત ઘટાડો જોવા મળ્યો નથી. આ માટે પણ ઘણા કારણો જવાબદાર છે. ભારતમાં ગરીબ કુટુંબમાં આજે પણ બાળકોને બાળમજૂરીએ મોકલવાની પ્રથાને કારણે બાળકો તેઓ

માટે આવકનું સાધન બની રહે છે તેથી તેઓ વધુ બાળકો રાખવા માટે પ્રેરાય છે. ભારતીય પ્રજા આજે પણ પોતાની ધાર્મિક માન્યતાઓમાં જડયુસ્ત રીતે વર્તન કરનારી પ્રજા છે. આજે પણ મરણોત્તર ક્રિયાઓ માટે પુત્રની અનિવાર્યતાને મહત્વ આપનારી પ્રજા છે. શિક્ષણનાં વ્યાપના પ્રસારને લીધે આ માન્યતાઓનો વ્યાપ ઘટવા લાગ્યો છે પરંતુ હજુ દેશની અશિક્ષિત અને નિરક્ષર પ્રજાનાં મનમાથી આવા અંધશ્રદ્ધા યુક્ત ખ્યાલો કાઢવા મુશ્કેલીભર્યું છે. ભારતની આબોહવા પણ પ્રજાનન શક્તિને ઉત્તેજના આપે છે. આ ઉપરાંત બાળવિવાહ અને સંયુક્ત કુટુંબપ્રથા પણ ઉંચા જન્મદર માટે જવાબદાર બની રહે છે. આ બધા કારણોસર એક તરફ જન્મદર ઉંચો જોવા મળે છે બીજી તરફ મૃત્યુદર નીચો જોવા મળે છે અને તેનાં પરિણામે વસ્તીવિસ્ફોટ ની પરિસ્થિતીનું સર્જન થતું જોવા મળે છે. ભારતમાં વર્તમાન સમયમાં વસ્તીનું પ્રમાણ નીચેનાં આકાશો દ્વારા દર્શાવી શકાય.

	ભારતની વસ્તી (કરોડમાં)	
	2001	2011
પુરુષો	53.22	62.31
સ્ત્રીઓ	49.65	58.75
કુલ	102.87	121.06

પ્રાપ્તિસ્થાન: Educational Statistics At A Glance, Government Of India, Ministry Of Human Resource Development, Department Of School Education & Literacy, New Delhi, 2016. Page no. 1.

ઉપરોક્ત આંકડાકીય માહિતિ એ દર્શાવે છે કે ભારતમાં 2001 ની તુલનાએ 2011 માં વસ્તીમાં ધરખમ વધારો થઈ રહ્યો છે.

2.3.2 શિક્ષણનું અસમાન પ્રમાણ

વિકસતા દેશની દૃષ્ટિએ ભારતમાં શિક્ષણનાં પ્રમાણમાં સતત વધારો થઈ રહ્યો છે. પરંતુ તેમ છતાં કોઈ એક રાજ્યમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ખુબજ ઉંચું જોવા મળે છે તો બિજા કોઈ એક રાજ્યમાં આ પ્રમાણ ખુબજ નીચું જોવા મળે છે. વળી સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના શિક્ષણનાં દર માં પણ અંતર જોવા મળે છે. વિકસતા દેશ તરીકે ભારત માટે આ અસમાનતા પણ એક ચિંતાનો વિષય છે. ભારતમાં વર્ષ 1951 થી અત્યાર સુધી શિક્ષણનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે જોઈ શકાય છે.

ભારતમાં સાક્ષરતા દર (ટકા માં)

વર્ષ	પુરુષ સાક્ષરતા દર	સ્ત્રી સાક્ષરતા દર	કુલ સાક્ષરતા દર
1951	27.2	8.9	18.3
1961	40.4	15.4	28.3
1971	46.0	22.0	34.5
1981	56.4	29.8	43.6
1991	64.1	39.3	52.2
2001	75.3	53.7	64.8
2011	80.9	64.6	73.0

પ્રાપ્તિસ્થાન: Educational Statistics At A Glance, Government Of India, Ministry Of Human Resource Development, Department Of School Education & Literacy, New Delhi, 2016. Page no. 17.

ઉપરોક્ત માહિતિને આધારે કહી શકાય કે ભારતમાં વર્ષ 1951 થી વર્ષ 2011 સુધી શિક્ષણનું પ્રમાણ સતત વધતું જતું જોવા મળે છે. ભારતમાં પુરુષ સાક્ષરતાની તુલનામાં સ્ત્રી સાક્ષરતાનું પ્રમાણ નીચું જોવા મળે છે તે ધ્યાન ખેંચતી બાબત છે.

2.3.3 બેકારી

વિકસતા દેશોની જેમ ભારતમાં પણ એક તરફ વસ્તીવધારો તો બીજી તરફ શિક્ષણનું વધતું જતું પ્રમાણ જોવા મળે છે. પરિણામ સ્વરૂપ શિક્ષિત વસ્તીની એક ફોજ ઉભી થઈ છે. તેની સામે જરૂરી રોજગારીની તકોમાં ઓછો વધારો થતો જોવા મળે છે. તેથી અર્થતંત્રમાં બેકારી એક પ્રાણપ્રશ્ન સમાન છે. ગામડામાંથી કૃષીક્ષેત્ર તરફથી લોકો શહેરોમાં રોજગારી માટે સ્થળાંતર કરવા લાગ્યા છે. ગામડાઓ ખાલી થવા લાગ્યા છે અને શહેરો બેકારોથી ગીચ થવા લાગ્યા છે. રોજગારીના અભાવથી યુવાનો ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ તરફ વળી શકે એવો ભય પણ છે.

2.3.4 ખેત પધ્ધતિનું રૂપાંતર

વિકસતા દેશ તરીકે ભારતમાં ખેતી ક્ષેત્રે આમુલ પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. હરિયાણા કાંતી બાદ ભારતની ખેતી માત્ર આકાશી ખેતી ન રહેતા સિંચાઈની સગવડોમાં વધારો થયો છે. ખેતી માં સુધારેલા બિયારણોનો ઉપયોગ, રાસાયણિક ખાતર અને ક્રિટનાશકોનો ઉપયોગ ના લીધે ખેત ઉત્પાદનમાં વધારો થવા પામ્યો છે. બળદ અને હળ જેવા પરંપરાગત સાધનો ની જગ્યાએ ખેડૂતો ટ્રેક્ટર, શ્રેસર, અને અતિઆધુનિક ખેત ઓજારોનો વપરાશ કરતા થયા છે. ખેડૂતોને પાક ધિરાણ અને પાક વિમાની સગવડો આપવામાં આવે છે.

2.3.5 આર્થિક નીતિઓમાં બદલાવ

આર્થિક વિકાસની ગતિને તેજ બનાવવા માટે દરેક વિકાસશીલ દેશોએ પોતાની આર્થિક નીતિઓમાં બદલાવ કરવો જરૂરી બની જાય છે. એક વિકસતા દેશ તરીકે ભારત પણ તેમાથી કઈ રીતે બાકાત રહી શકે ? ભારતે ઈ.સ.1991 માં નવી આર્થિક નીતિ અમલમાં મુકી. આ નીતિને ઉદારીકરણ, ખાનગી કરણ અને વૈશ્વિકરણની નીતિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ નીતિ અન્વયે ભારતે પરવાના પધ્ધતિની નાબુદી કરી તેમજ ભારતે વિશ્વનાં દેશો માટેના વ્યાપારનાં જે દ્વાર આઝાદી કાળથી બંધ હતા તેને ખોલી નાખ્યા અને પોતાનાં અર્થતંત્રને વૈશ્વિક કક્ષાએ મુકવાનો પ્રયાસ કર્યો. કોઈ પણ વિકાસશીલ દેશ બંધ બારણે વિકાસ કરી જ ના શકે એવાતને ધ્યાને રાખીને ભારતે પણ વિદેશી કંપનીઓને ભારત માં આવીને વ્યાપારકરવાની તેમજ અહીં પોતાની કંપનીઓ સ્થાપવાની છુટ આપી. અને આના પરિણામે દેશમાં આવક, ઉત્પાદન અને રોજગારીમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો હોય એવું જોવા મળ્યું છે.

2.3.6 ઉત્પાદન પધ્ધતિઓમાં બદલાવ

કોઈ પણ દેશ જેમ જેમ વિકાસની રાહ પર આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ તે જુની પુરાણી ઉત્પાદન પધ્ધતિઓને સ્થાને આધુનિક ઉત્પાદન પધ્ધતિઓને અપનાવતો જાય છે. એક સમયે ભારતનો ખેડૂત બળદ, હળ અને પાવડા - કોદાળીની મદદથી ખેતી કરતો હતો. આજે ખેડૂત અત્યાધુનિક ઓજારોની મદદથી ખેતી કરવા લાગ્યો છે. શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિનું સ્થાન હવે મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિએ લીધું છે. પરિણામે ઉત્પાદન ઝડપી અને સરળ બનવા પામ્યું છે.

2.3.7 આયાત અવેજીકરણ

આયાત અવેજીકરણ એટલે કે જે વસ્તુની વિદેશમાથી આયાત કરવામાં આવતી હોય તે વસ્તુનું પોતાનાં જ દેશમાં ઉત્પાદન થાય તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવવી. વિકસતા દેશોનું કિંમતી વિદેશી હુંડીયામણ તેના આયાતી ખર્ચ પાછળ ખર્ચાઈ જતું હોય છે. ભારતમાં આર્થિક આયોજનમાં આયાત અવેજીકરણને મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે તેમ છતાં પેટ્રોલિયમ પેદાશો માટે હજુ પણ આપણે સંપૂર્ણ આયાત અવેજીકરણ કરી શક્યા નથી.

2.3.8 કરચોરી અને કાળુનાંણુ

વિકસતા દેશોમાં માળખાગત ખામીઓના લીધે કરમાળખાનો યોગ્ય અમલ થઈ શકતો નથી અને લોકો કરચોરી કરવા માટે અનેક છટકબારીઓનો ઉપયોગ કરતાજોવા મળે છે. ભારતમાં પણ ગ્રાહકોની અજ્ઞાનતા કે નજીવા ફાયદા માટે પાકુ બિલ નહીં લેવાની વૃત્તિને લીધે વેપારીઓ કરચોરી કરતા જોવા

મળે છે. ઉદ્યોગપતિઓ પણ કર ભરવામાથી મુક્તિ મેળવવા માટે જુદી જુદી રીત રસમો નો ઉપયોગ કરતા હોય છે. વિકાસ માટે થતા ખર્ચાઓમાં દેશપ્રેમ ના અભાવ વાળા અમલદારો અને નેતાઓ ભ્રષ્ટાચાર કરીને કાળુનાણુ પેદા કરતા હોય છે. ભારતમાં કરમાળખાને સુદ્રઢ કરવા માટે જી.એસ.ટી લાગુ કરવામાં આવ્યો છે. કાળા નાંણાને બહાર લાવવા માટે સરકારે નોટબંધી જેવા કડક પગલાઓ પણ ભર્યા છે.

2.3.9 વિદેશી દેવાની જરૂરિયાત

વિકસતા દેશો એ પોતાનાં વિકાસપથને અવિરત આગળ ધપાવવા માટે બહોળા પ્રમાણમાં નાંણાની જરૂરીયાત રહે છે. આ માટે તેણે વિદેશી દેવાની જરૂરિયાત ઉભી થાય છે. એક અંદાજ મુજબ વર્ષ 2018 માં ભારતનું વિદેશી દેવુ 500 બિલિયન અમેરિકન ડોલરથી પણ વધી જાય તેમ છે. ભારત જેવા વિકસતા દેશોએ પોતાનાં દેશની સીમાઓને મજબુત કરવા માટે સંરક્ષણના સાધનોની વિદેશોમાથી આયાત કરવા માટે તથા ઉદ્યોગોના ચાલક બળ એવા ખનીજતેલની વિદેશમાથી આયાત કરવામાટે વિદેશી દેવાની જરૂર પડે છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો:

(A) નીચેનાં પ્રશ્નોનાં ટુંકમાં જવાબ આપો.

1. આર્થિક વિકાસની દૃષ્ટિએ વિશ્વના દેશોને કેટલા વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે?
2. વિકસિત દેશ એટલે શુ?
3. વિકસતા દેશો એટલે શુ?
4. અલ્પવિકસિત દેશ એટલે શુ?
5. વસ્તી વધારો કોને કહેવાય?
6. સાક્ષરતા એટલે શુ?
7. બેકારી એટલે શુ?
8. ઉત્પાદન પધ્ધતિમાં બદલાવ વિશે સમજાવો.
9. શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિ એટલે શુ?
10. મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિ એટલે શુ?
11. આયાત અવેજીકરણ એટલે શુ?
12. કરચોરી એટલે શુ?
13. કાળુ નાંણું એટલે શુ?
14. વિદેશી દેવુ એટલે શુ?

(B) નીચેના વિધાનો ખરા છે કે ખોટા તે જણાવો.

1. ભારત એ વિકાસશીલ છે.
2. ભારતીય ખેતી આકાશી ખેતી છે.
3. ભારતમાં વસ્તી નું પ્રમાણ ઘટી રહ્યું છે.
4. ભારતમાં દર હજાર પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધારે છે.
5. નવી આર્થિક નીતિ માં ઉદારીકરણ ખાનગીકરણ અને વૈશ્વીકરણનો સમાવેષ થાય છે.

(C) યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો.

1. જાહેર દેવાના કેટલા પ્રકારો જોવા મળે છે?
(અ) એક (બ) બે
(ક) ત્રણ (ડ) એક પણ નહીં
2. આયાત અવેજી કરણ એટલે.....
(અ) નિકાસ (બ) આયાતી વસ્તુનું દેશમાં ઉત્પાદન
(ક) આયાત (ડ) એક પણ નહીં
3. નવી આર્થિક નીતિ ક્યારે અમલમાં આવી ?
(અ) 1951 (બ) 1971
(ક) 1991 (ડ) 2001
4. ખેતી નું ઓઝાર ઓળખો.
(અ) કાર (બ) બસ
(ક) ટ્રેક્ટર (ડ) એક પણ નહીં
5. આર્થિક વિકાસની દૃષ્ટિએ અમેરીકાનો સમાવેષ માં થાય છે.
(અ) પ્રથમ વિશ્વના દેશો (બ) બીજા વિશ્વના દેશો
(ક) ત્રીજા વિશ્વના દેશો (ડ) એક પણ નહીં

2.4 સારાંશ :

ભારત મિશ્ર અર્થતંત્ર ધરાવતો એક વિકસતો દેશ છે. ભારતનાં અર્થતંત્રનું કદ દિનપ્રતિદિન વધતુ જાય છે. એક વિકસતા દેશ તરીકે ભારતીય અર્થતંત્રનાં જે લક્ષણો અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યા છે તે ભારત જ નહીં પરંતુ વિકસતાજતા તમામ દેશો માટે સર્વ સામાન્ય હોઈ શકે.

2.5 કેટલાક ચાવીરૂપ શબ્દો:

- વિકસિતદેશો** : એવા દેશો કે જે મૂડીવાદી અને બજાર-અર્થતંત્ર ધરાવે છે. તેમની માથાદીઠ આવક ઘણી ઊંચી છે, લોકોનું જીવન ધોરણ ઉચ્ચ કક્ષાનું હોય છે. તેમાં વિકસિત દેશોનો સમાવેશ થાય છે. જેમકે, યુ. એસ. એ., યુ. કે., જાપાન વગેરે.
- વિકસતા દેશો** : જે દેશો પોતાની કુદરતી સમ્પત્તિઓના ઉપયોગ દ્વારા વિકાસની ગતિ પર છે તેવા દેશોને વિકસતા દેશો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- અલ્પવિકસિત દેશો** : જે દેશોની માથાદીઠ આવક ખુબજ ઓછી છે અને જ્યાં વણવપરાયેલ ઉત્પાદનશક્તિ જોવા મળે છે તેવા દેશોને અલ્પવિકસિત દેશો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- વસ્તી વધારો** : ઊંચા જન્મદર અને નીચા મૃત્યુદરને કારણે વસ્તીમાં થતા વધારાને વસ્તીવધારો કહેવામાં આવે છે.
- સાક્ષરતા** : વ્યક્તિની પોતાની માતૃભાષામાં લખી વાચી શકવાની ક્ષમતા.
- બેકારી** : પ્રવર્તમાન વેતનદરે વ્યક્તિની કામ કરવાની ઈચ્છા, શક્તિ અને તૈયારી હોવા છતાં કામ ન મળે તો તેને બેકારી કહેવાય.
- ઉત્પાદન પધ્ધતિ** : ઉત્પાદન પધ્ધતિ મુખ્યત્વે બે પ્રકારની જોવા મળે છે.

- શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિ :** ઉત્પાદનની જે પ્રક્રિયામાં મૂડીની તુલનામાં શ્રમનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં થતો હોય તેવી ઉત્પાદન પધ્ધતિને શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.
- મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિ :** ઉત્પાદનની જે પ્રક્રિયામાં શ્રમની તુલનામાં મૂડીનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં થતો હોય તેવી ઉત્પાદન પધ્ધતિને મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન પધ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.
- આયાત અવેજીકરણ :** આયાત અવેજીકરણ એટલે કે જે વસ્તુની વિદેશમાથી આયાત કરવામાં આવતી હોય તે વસ્તુનું પોતાનાં જ દેશમાં ઉત્પાદન થાય તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવવી.
- કરચોરી :** કર ભરવાની જવાબદારી માથી છટક બારીઓ શોધવા માટે ગેર કાનુની માર્ગ અપનાવવામાં આવે તો તેને કરચોરી કહેવામાં આવે છે.
- કાળુ નાંણું :** હિસાબી ચોપડે ન નોંધાએલા નાંણાને કાળા નાંણા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
- વિદેશી દેવુ :** દેશની સીમાઓની બહારથી કરવામાં આવતા દેવાને વિદેશી દેવા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

2.6 કેટલાક ઉપયોગી પુસ્તકો

- શ્રી ચીમનભાઈ જે પટેલ, અલ્પવિકસિત દેશોનું અર્થશાસ્ત્ર, અખિલ હિંદ પ્રકાશન, 1974
- SanjivVerma, The Indian Economy, Unique Publication, 2013.
- Educational Statistics At A Glance, Government Of India, Ministry Of Human Resource Development, Department Of School Education & Literacy New Delhi, 2016.

2.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોનાં જવાબો.

(A) નીચેનાં પ્રશ્નોનાં ટુંકમાં જવાબ આપો. ના જવાબો

1. જુઓ 2.2
2. જુઓ 2.5.1
3. જુઓ 2.5.2
4. જુઓ 2.5.3
5. જુઓ 2.5.1 અને 2.3.1
6. જુઓ 2.5.5
7. જુઓ 2.5.6
8. જુઓ 2.3.6
9. જુઓ 2.5.7.1
10. જુઓ 2.5.7.2
11. જુઓ 2.3.7
12. જુઓ 2.5.9
13. જુઓ 2.5.10
14. જુઓ 2.5.11

(B) નીચેના વિધાનો ખરા છે કે ખોટા તે જણાવો ના જવાબો

1. ખરું
2. ખરું
3. ખોટું
4. ખોટું
5. ખરું

(C) યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો ના જવાબો.

- 1 (બ) બે
- 2 (બ) આયાતી વસ્તુનું દેશમાં ઉત્પાદન
3. (ક) 1991
4. (ક) ટ્રેક્ટર
5. (અ) પ્રથમ વિશ્વના દેશો